

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU İLE OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANISI OLAN BİREYLERİN EBEVEYNLERİNİN DEPRESYON DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİSİ*

The Relationship Between Autism Spectrum Disorder And The Depression Levels Of The Parents Of Individuals With Autism Spectrum Disorder

Akın GÖNEN

Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, akin.gonen@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1346-8975

Ahmet YIKMIŞ

Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yikmis_a@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1143-1207

Halil İbrahim DİKEN

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Engelliler Araştırma Enstitüsü, ihdiken@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5761-2900

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Geliş: 09 Temmuz 2020

Kabul: 28 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Otizm Spektrum Bozukluğu, OSB olan çocuğa sahip ebeveynler, depresyon

Bu araştırmanın amacı, Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) olan çocukların OSB'den etkilenme düzeyi ile ebeveynlerinin depresyonları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaca yönelik olarak çalışma betimsel ve ilişkisel tarama modeli ile desenlenmiştir. Araştırmanın evreni, çeşitli illerdeki devlet okulları ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitime devam eden OSB tanısı olan çocuğa sahip 205 anne-babadan oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı (iradi) örnekleme tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırma verileri; Beck Depresyon Envanteri, Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2 (GOBDÖ-2-TV) ve ailelere ilişkin demografik bilgiler için Kişisel Bilgi Formu ile toplanmıştır. Verilerin analizinde t-testi, Pearson Momentler çarpımı katsayısı tekniği, tek yönlü ANOVA ve gruplar arasında farkın değerlendirilmesi amacıyla Dunnet's C testleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda OSB olan çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyleri ve OSB olan çocukların ebeveynlerinin yaşları ile ebeveynlerin depresyon düzeyi ile ilişki olmadığı ancak çocuk yaşlarının ebeveynlerin depresyon düzeyi ile ilişkili olduğu bunun yanı sıra eğitim durumları yükseköğretim düzeyinde olan ebeveynlerin ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki ebeveynlerin depresyon düzeyinden daha düşük olduğu bulunmuştur.

© 2020 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received: 09 July 2020

Accepted: 28 Decemberr 2020

Keywords:

Autism Spectrum Disorder, Parents with Autism Disorder Rating Scale-2 (ICSS-2-TV) and Personal Information Form for demographic information about families. In the analysis of the data, t-test, Pearson Moments product coefficient technique, one-way ANOVA and Dunnet's C tests were used to evaluate the difference between groups. As a result of the analysis, children with ASD are not associated with disability and the ages of the parents of children with ASD and the depression level of

The aim of this study is to examine the relationship between the level of autism spectrum disorder (ASD) affected children with ASD and their parents' depression. For this purpose, the study was designed with a descriptive and relational research model. The universe of the research consists of 205 parents with children who are diagnosed with ASD, who continue their education in public schools and rehabilitation centers in various provinces. The sample of the research was created by using the sampling technique, which is one of the unlikely sampling methods. Research data; Beck Depression Inventory was collected with Gilliam Autism Disorder Rating Scale-2 (ICSS-2-TV) and Personal Information Form for demographic information about families. In the analysis of the data, t-test, Pearson Moments product coefficient technique, one-way ANOVA and Dunnet's C tests were used to evaluate the difference between groups. As a result of the analysis, children with ASD are not associated with disability and the ages of the parents of children with ASD and the depression level of

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde Doç. Dr. Ahmet Yıkış ve Prof. Dr. İbrahim Halil Diken danışmanlığında Akın Gönen tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasından hazırlanmıştır.

1.GİRİŞ

Ebeveynler genellikle aileye katılacak olan bebeğin yaşamlarına katacağı değişikliklere, yeniliklere veya farklılıklara anne-baba olarak hazırlanmaya başlar. Hamilelikten doğuma kadar geçen zaman içerisinde ebeveynler aileye yeni katılacak olan bebeğe ilişkin birçok beklenti içersine girebilir (Ardıç, 2013a). Bu beklentilerin oluştuğu süreç "imgeleme" dönemi olarak isimlendirilir (Berger, 2008). Bu beklentilerin yanı sıra, ebeveynler çocuklarının yaşamına yönelik olarak, bebeğin cinsiyetinden gideceği okula kadar, birçok detay bebek daha doğmadan ebeveynler tarafından düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, anne/babalar; kendilerinin, akraba ve çevrelerindeki diğer insanların ortak noktalarını temsil eden ve sosyal çevrenin beklentilerini karşılayabilecek mükemmel bir çocuk hayal eder (Küçük, 1997).

Ancak yetersizliği olan bebeğin doğması anne-babanın imgeleme döneminde oluşturduğu bütün beklentilerin yıkılmasına neden olur (Ardıç, 2013a). Bu duygusal reaksiyonun yanı sıra yetersizliği olan bir bireyin aile katılımıyla tüm aile bireylerinin rol ve sorumlulukları önemli ölçüde etkilenmekte, fiziksel, sosyal ve maddi zorlanmalar başlamakta, beraberinde aile ilişkileri bozulabilmekte ve bazı aileler yaşadıklarıyla baş etmekte zorlanmaktadır (Görgü 2005). Bütün bu yaşananlarla birlikte çaresizlik hissi, kaygı ve depresyon belirtileri ortaya çıkabilmektedir (Akkök,1989; Doğan, 2001; Kuloğlu-Aksaz, 1991; Randal ve Parker, 1999).

Alanyazında ifade edilen araştırma sonuçları incelendiğinde yetersizliği olan çocuklara sahip ebeveynlerin, çocuklarının günlük bakımı ile ilgili birçok ağır sorumluluk aldıkları, toplumsal hayatta çeşitli güçlüklerle karşılaştıkları, tanının konulmasıyla da şok, inkâr, reddetme, öfke, korku, hayal kırıklığı, suçluluk, kaygı ve depresyon gibi duygusal tepkiler yaşadığı görülmektedir (Altieri ve Kluge, 2009a; Çapa, 2009; Rodrigue, Morgen ve Geffken, 1990; Üstüner-Top, 2009; Yurdakul ve ark., 1998). Anne-babalar zamanla çocuklarının durumlarını kabullenip, onların gelişimi ve eğitimi için gerekenleri yapabilir. Bazı anne-babalar çocuklarının gereksinim duyduğu ilgi ve sevgiyi vererek yeni yaşamlarına uyum sağlarken bazı anne-babalar ise bu aşamaya(kabullenme aşamasına) gelememektedir. Ancak alanyazın incelendiğinde, yetersizliği olan çocuğu sahip olan ebeveynlerin ve onların çevresinin bu süreci kısa sürede atlatmaları ve kabul aşamasına gelmeleri, onların çocukları ve çevreleri ile sağlıklı ilişkiler kurmalarını sağlamaktadır (Aydoğan ve Darıca, 2000; Darıca, Gümüşçü ve Pişkin, 2005).

Yetersizliği olan çocuklara sahip olan ebeveynlerin diğer ebeveynlerden daha az psikolojik iyi olma haline sahip oldukları alan yazında ifade edilmektedir (Kuhn, Ford ve Dawalt,2018; Şengül ve Baykan, 2013). Bu durum ebeveynlerin yaşadıkları güç yaşam koşulları, bireylerde stresin ortaya çıkmasına neden olurken söz konusu stresin devam etmesi, bu bireylerde depresyon, kaygı gibi psikolojik sağlıkla ilişkili sorunların oluşmasına zemin hazırlamaktadır(Baker-Ericzén, Brookman-Fraze ve Stahmer,2005;Gallagher, Phillips, Oliver ve Carroll, 2008; Redmond ve Richardson, 2003; Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakadioğlu, 2004). Çocuğun günlük bakımı, eğitimi, uygun yardıma ulaşılması vb. güçlükler ebeveynlerde kaygı ve stresi artırmaktadır (Ardıç, 2013a). Bunun yanı sıra tanıda ortaya çıkan güçlükler, çocuğun bazı davranış ve sağlık sorunları ile ailenin yaşamış olduğu yalnızlık duygusu, ebeveynlerinin kaygı düzeyini artırmakta önemli birer etkidir (Öksüz, 2008). Tüm bunlar strese neden olmakta ve kronik stres ile depresyon belirtileri arasındaki ilişki alan yazında bilinmektedir (Hastings ve Back, 2004). Alan yazın yetersizliği olan çocuğun yetersizlikten etkilenme düzeyi ile ebeveynlerin psikolojik iyi olma halleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Yetersizlikten etkilenme derecesi arttıkça çocuğun ebeveyne bağımlılığı artmaktadır. Bu durum ebeveynin diğer ebeveynlere göre daha fazla sorumluluk almasına neden olmakta ve ebeveynlerin kaygı düzeyini de yükseltmektedir (Blacher, Nihira ve Meyers, 1987).

Yukarıda ifade edilen etkenlerin yanı sıra, yetersizliği olan çocuğa sahip olmadan önce sosyal yaşamda belirli bir yer kazanmış ebeveynler, tanıdan sonra kaygı ve duygusal baskı ile yoğun problemler yaşamakta, kendilerini toplumdaki diğer ebeveynler gibi görememektedir (Cohen, Donnelon ve Paul, 1987). Sosyal yapı ve toplumu oluşturan diğer bireylerin farklılıklara karşı olumsuz tutumları, ebeveynlerin birçok stresli yaşantıyı denemelerine ve bu neden temelinde sosyal çevrelerinden kopmalarına neden olabilmektedir.

Ebeveynlerin bu durumdan etkilenme düzeyleri yetersizlikten etkilenme derecesinin yanı sıra yetersizliğin türüne göre de değişmektedir. Alan yazında yapılan çalışmalar sosyal ve iletişim becerilerinde yetersizlik ve tekrarlayan davranış örüntüleri ile tanımlanan nöro-gelişimsel bir bozukluk olan otizm spektrum bozukluğuna (APA, 2013) sahip olan çocukların ebeveynlerinin doğal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinden (Bitsika ve Sharpley, 2004; Cachia, Anderson ve Moore,2016) ve zihinsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinden daha fazla etkilendikleri ve OSB olan çocukların psikolojik iyi olma hallerinin diğer ebeveynlerden daha kötü olduğunu göstermektedir (Abbeduto Seltzer, Shattuck, Krauss, Orsmond ve Murphy,2004).OSB olan çocuğa sahip ebeveynlerin normal gelişim gösteren ve gelişimsel bozukluğu olan çocuğa sahip ebeveynlere göre daha endişeli, gerilimli ve stresli olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Baker-Ericzén, Brookman-Fraze ve Stahmer,2005;Manor-Binyamini, 2011). Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) tanısı almış çocuğun sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının da ebeveynleri ekonomik ve sosyal yönden zorlayabilmektedir (Trigonaki, 2002). Daha detaylı ifade etmek gerekirse, OSB olan çocuğun istekleri ve gereksinimlerini karşılamak amacıyla onunla iletişim kuramayan ebeveynler, istenmeyen davranışları gidermek, çocuklarıyla sosyal ortamlara girmek, kendileri ve aile bireylerinin gereksinimlerini karşılamak, tehlikelerin farkında olmayan bir çocukla yaşamak zorunda kalmaktadır (Higgings, Bailey ve Pearce, 2005; Scarpa ve Rezendes, 2011; Trigonaki, 2002). OSB olan çocukların ebeveynlerinin daha kötü psikolojik iyi olma haline sahip olmalarının en önemli nedenlerinden biri de bu çocukların sosyal iletişim problemlerinin olması, otizmin zihinsel, görme yetersizliği ve işitme kaybı gibi biyolojik belirtilerinin olmaması ve nedenlerinin henüz kesin olarak bilinmiyor olması görülebilir (Gray, 2003). Bununla birlikte sosyal ortamlardaki diğer bireylerin olumsuz ve dışlayıcı tepkileri de ailenin stres yaşamasına ve bu durumda psikolojik açıdan önemli bir önleyici etken olan sosyal ortamlardan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu süreç ailenin işleyişini olumsuz bir şekilde etkilemekte (Ardıç, 2013a), ailelerde yüksek oranlarda boşanma görülmekte, ebeveynler daha sağlıklı ve iyi bir yaşam sürmek için duygusal baskının üstesinden nasıl geleceklelerini bilememektedir (Lockshin ve arkadaşları, 2005, Akt.; Yukay-Yüksel ve Bostancı-Eren, 2006).

Son yıllarda OSB tanısı olan bir çocukla ilgili, hem kendileri için yoğun davranışsal terapiler hem de aileleri için eğitim programları planlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Hillman, 2006). Aileye etkili destek hizmetlerin sağlanabilmesi için öncelikle ailenin psikolojik durumu ve yapısı gibi özelliklerin tespit edilmesi, bu iki değişken arasındaki ilişkilerin ve aracı değişkenlerin de belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Buna bağlı olarak ebeveynlerin psikolojik durumunun değerlendirilmesi, kaygılarının anlaşılması, ailenin yapısı ve işleyişindeki sorunların ortaya konulması ve çocukların eğitiminin devamlılığı amacı ile ebeveynlere yönelik eğitim programlarının planlanması OSB olan çocuk ve ailesinin yaşam kalitesi bakımından önemlidir(Ergin, Şen, Eryılmaz, Pekuslu ve Kayacı, 2007; Hecimovic, Powell ve Christensen, 1999, Akt.; Aygen, 2011).

Hem uygulama alanında hem de alan yazının teorik alanında OSB olan çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyi ile ebeveynlerin depresyon belirtileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Ardıç, 2013; Benson ve Carlof, 2009 Cohen ve Tsiouris, 2006)Alan yazındaki çeşitli çalışmalar incelendiğinde, OSB olan çocuk anne-babaların depresyon düzeyleri normal gelişim gösteren çocuğa sahip anne ve babalara göre daha yüksek olduğu (Gündoğdu, 1995), OSB olan çocuk ailelerinin karşılaştıkları en temel psikolojik sorun olarak da depresyon görüldüğü ifade edilir (Demir, Mukaddes, Eralp-Demir ve Bilge, 2000).Hart (2004) nitel ve nicel olarak yapmış olduğu araştırmasında OSB olan çocuğa sahip ailelerde depresyon düzeyinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca bu çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyi ile ailelerin yaşamış olduğu depresyon arasında pozitif

yönlü ilişkiyi gösteren bulgularda yer almaktadır (Cohen ve Tsiouris, 2006; Demir ve diğ., 2000; Görgü, 2005).

Alan yazında yapılan araşmalar incelendiğinde OSB olan çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyleri ile ebeveynlerin depresyon belirtileri arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların sayıca az olduğu söylenebilir. Bu eksikliğin giderilmesi, OSB olan çocukların ebeveynlerin demografik özelliklerinin de depresyon belirtileri ile ilişkisinin incelenmesi alan yazındaki ve uygulama alanındaki bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bunun yanı sıra OSB olan çocukların ebeveynlerinin depresyon belirti düzeyinin belirlenmesi ve bu depresyon belirti düzeyiyle ilişkili demografik değişkenlerin belirlenmesi ailelere verilecek olan destek hizmetlerinin planlanmasında önemli olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle araştırmanın genel amacı OSB olan çocukların ebeveynlerinin depresyon belirti düzeyiyle bazı değişkenlerin ilişkisini incelemektedir. Bu genel amaç doğrultusunda bu araştırma da řu araştırma soruların cevap aranmıştır:

- OSB olan çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyiyle ebeveynlerin depresyon düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
- OSB olan çocukların ebeveynlerinin depresyon belirti düzeyleri ile ebeveynlerin yaşları ve OSB olan çocuklarının yaşları arasında bir ilişki var mıdır?
- OSB olan çocukların ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ebeveynlerin depresyon belirtileri arasında bir farka neden olmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin yorumlanması için kullanılan istatistiksel yöntemlere yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın amacı OSB'nin belirti düzeyi ile OSB tanısı olan bireylerin ebeveynlerinin depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve ebeveynlerin sahip olduğu bazı değişkenler ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu nedenle araştırmada betimsel ve ilişkiyel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni, Türkiye'deki farklı illerdeki devlet okulları ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitime devam eden OSB olan çocuğa sahip anne/babalardan oluşmaktadır. Bu evrene ulaşmak için araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde aşağıda tanımlanan yollar izlenmiştir.

Araştırmanın örnekleme seçilirken olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı (iradi) örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada katılımcı olmanın temel ölçütleri şunlardır; (a) Ebeveynlerin çocuklarının OSB tıbbi tanısının olması ve (b) ebeveynin katılımcı olmak için gönüllü olması. Bu ölçütlere göre OSB tanılı birey ve ebeveynlere ulaşmanın zorluğu düşünüldüğünde erişilebilir ve uygulanabilirlik olarak tanımlayabileceğimiz değişkenler de çalışmada rol oynamıştır. Buna göre örnekleme seçilirken OSB olan çocukların ebeveynlerinden katılımcılar seçilmiştir. Bunu yanı sıra örneklemin seçilmesinde bir diğer değişkende OSB olan çocukların devam ettikleri kurumun yöneticilerinin bu araştırmaya izin vermesidir. Bu merkezlere devam eden öğrencilerden ölçütleri karşılayanlar da örnekleme dâhil edilmişlerdir.

Araştırmanın amacına ulaşmak için 205 ebeveyn den veri toplanmıştır. Katılımcılar, 14 ilde çocukları OSB tanısı almış ve özel eğitim okulları ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden ebeveynler arasından gönüllülük temelinde seçilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş ortalama, standart sapma ve ranj değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların anne/baba olmalarına göre yaşortalama, standart sapma ve ranj değerleri

	N	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Ranj
Anne	143	37,1	6,4	23,00	57,00	34
Baba	62	40,6	6,5	28,00	58,00	30
Tüm grup	205	38,2	6,6	23,00	58,00	35

Tablo 1’de verilen analiz sonuçları incelendiğinde tüm grubun yaş ortalamasının 38.2, standart sapmasının 6.6 ve ranjinin 35 olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan babalar annelere göre daha yaşlıdır.

Tablo 2. Anne-Baba olma durumuna göre eğitim durumları frekans tablosu

	N	Okur-yazar Değil		İlkokul		Orta-okul		Lise		Yüksek Okul		Üniversite		Yüksek Lisans		Doktora	
		F	%	f	%	F	%	F	%	f	%	F	%	F	%	f	%
Anne	143	3	2,1	30	21,0	18	18	35	24,5	9	6,3	37	25,9	8	5,6	3	2,1
Baba	62	0	0,0	5	8,1	5	8,1	12	19,4	5	8,1	30	48,4	4	6,5	1	1,6
Toplam	205	3	1,5	35	17,1	23	11,2	47	22,9	14	6,8	67	32,7	12	5,9	4	2,0

Katılımcıların eğitim durumları OSB olan bireye yakınlığı temelinde Tablo 2’te verilmiştir. Tablo 2’de verilen analiz sonuçları incelendiğinde annelerin en fazla üniversite mezunu olduğu görülürken (%25.9) babaların da yoğunluklu olarak üniversite mezunu olduğu (%48.4) görülmektedir. Tüm grup içerisinde en fazla üniversite mezunları bulunmaktadır (%32.7).

Tablo 3. Anne-Baba olma durumuna göre katılımcıların medeni hal frekans tablosu

Medeni hal	N	Evli		Bekar	
		F	%	F	%
Anne	143	121	84,6	22	15,4
Baba	62	59	95,2	3	4,8
Tüm grup	205	180	87,8	25	12,2

Katılımcıların medeni halleri yine OSB olan bireye yakınlığı temelinde Tablo 3’te verilmiştir. Tablo 3’te verilen veriler incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun evli olduğu görülmektedir (%87,8).

2.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada katılımcıların kişisel bilgilerine ulaşmak için “Kişisel Bilgi Formu”, OSB’den etkilenme düzeyini belirlemek için Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2-Türkiye Versiyonu (GOBDÖ-2-TV) ve ebeveynlerin depresyon düzeylerini belirlemek için “Beck Depresyon Envanteri” kullanılmıştır. Veriler, OSB olan çocukların hizmet aldıkları okul ve rehabilitasyon merkezlerinde ebeveynlerden toplanmıştır. Ebeveynler, kişisel bilgi formunu ve ölçekleri kendileri doldürmüştür.

Çalışma örnekleme özgü özellikler taşıması (OSB gösterme zorunluluğu ve yaş sınırı gibi) nedeniyle amaçlı örnekleme ve amaçlı örnekleme (purposeful sampling) içinde ise elverişli örnekleme (convenience sampling) yöntemi kullanılmıştır. İlgili özellikleri taşıyabileceği düşünülen ve ulaşılması kolay merkezlerle iletişime geçilmiştir.

Araştırma verilerini toplamak amacıyla kurumlarda eğitim alan OSB tanılı çocuğa sahip 284 ebeveyne ulaştırılmıştır. Ancak ebeveyn formlarındaki eksik ve yanlışlıkların düzenlenmesinden sonra toplam 205 form araştırma örnekleme için kullanılmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Bu araştırma da araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için bağımlı değişkenler iki ölçek ile ölçülmüştür. Bu ölçekler Beck Depresyon Envanteri ve Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2-Türkiye Versiyonu'dur. Bu ölçeklerin özellikleri takip eden bölümde özetlenmiştir.

2.4.1. Beck Depresyon Envanteri

Beck Depresyon Envanteri (BDE) 1978 yılında A. T. Beck, J. Rush, B. F. Shaw ve G. Emery tarafından bireylerin göstermekte olduğu depresyon düzeyini nesnel olarak belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Envanterde, depresyonda görülen somatik, duygusal, bilişsel ve motivasyona dayalı belirtileri ölçülmektedir.

BDE, 21 depresif belirti kategorisi içerir. Bu kategorilerden her bir 4 madde kendini değerlendirmek için oluşur ve 0 ile 3 puan arasında derecelendirilir. Ölçekte en düşük 0, en yüksek 63 puan alınmaktadır. Alınan puanlar 0-9 puan arası normal, 16-23 orta derecede depresyon, 24-63 puanları arası ciddi derecede depresyon olarak değerlendirilmektedir (Öner, 1994).

2.4.2. Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2-Türkiye Versiyonu (GOBDÖ-2-TV)

GOBDÖ-2-TV, otistik bozukluğu karakterize eden davranışları sergileyen 3-23 yaşlar arasındaki bireylerin değerlendirilmesini amaçlayan bir derecelendirme ölçeğidir. GOBDÖ-2-TV'nin orijinal adı "Gilliam Autism Rating Scale-2"dir. James Gilliam tarafından ilk olarak 1995 yılında ABD'de geliştirilmiş 2005'de revize edilmiştir.

GOBDÖ-2-TV görüşe dayalı dördü bir derecelendirme ile puanlanan likert-tipi bir ölçektir. GOBDÖ-2-TV üç alt ölçekten oluşmaktadır ve bu alt ölçekler şunlardır: (a) Stereotipik Davranışlar, (b) İletişim ve (c) Sosyal Etkileşim. Her alt ölçekte o alt ölçeğin konusu ile ilgili gözlenebilir ve ölçülebilir davranışların belirtildiği 14 madde bulunmakta ve ölçek toplam 42 maddeden oluşmaktadır. GOBDÖ-2-TV'nin Türkiye uyarlaması bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir (Diken, Ardıç ve Diken, 2011). Türkiye'de 1191 OSB olan, yaşları 3 ile 23 arasında değişen birey üzerinde standardize edilmiştir.

GOBDÖ-2-TV Geçerlilik Analizi: GOBDÖ-2-TV'nin geçerlik çalışmaları beş hipotezin sınanması ile gerçekleştirilmiştir.

GOBDÖ-2-TV'nin güvenilirlik özellikleri de psikometrik ölçütleri karşılar niteliktedir. Ölçeğin güvenilirliği test-tekrar test yöntemi ve Cronbach's Alpha katsayısı ile analiz edilmiş ve ölçeğin güvenilir olduğu görülmüştür (Diken, Ardıç ve Diken, 2011).

2.4.3. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmanın amaçları doğrultusunda, OSB ve ebeveynlerinin sosyo-demografik özellikleri hakkında bilgi edinmek için araştırmacı tarafından kullanılan bilgi formudur. Demografik veriler (anne/babanın yaşı, medeni durumu, eğitim durumu, mesleği, yaşanılan il, çocuğun yaşı, cinsiyeti, tanısı) yer aldığı ve toplam 16 maddenin bulunduğu bir formdur. Bu form ebeveynler tarafından doldurulmuştur.

2.5. Verilerin Analizi

Bu çalışmanın araştırma modeli betimsel ve ilişkisel desendir. Bu nedenle araştırmada elde edilen verilerin analizleri bu modele uygun olan analizler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada GOBDÖ-2-TV ve Beck Depresyon Envanteri olmak üzere iki ölçme aracı kullanılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde ilk olarak bu ölçeklerden elde edilen verilerin betimsel analizleri verilmiş ve sonrasında GOBDÖ-2-TV puanları ile Beck Depresyon Envanteri puanları arasındaki ilişki t-testi ile incelenmiştir.

İstatistiksel analizin üçüncü ve son basamağını depresyonla ilişkili değişkenler ile katılımcıların depresyon düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla; (a) katılımcıların yaşları ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki ve (b) OSB olan bireylerin yaşları ile ebeveynlerinin depresyon düzeyleri arasındaki ilişki incelenirken (c) katılımcıların eğitim düzeyleri temelinde gruplandırılması ile bu gruplar arasında depresyon düzeyleri arasında bir farkın olup olmadığı analiz edilmiştir. Katılımcıların

yaşları ve OSB olan bireylerin yaşları ile ebeveynlerin depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesinde Pearson Momentler Çarpımı Katsayısı tekniği kullanılırken katılımcıların eğitim durumları temelinde gruplanması ile depresyon düzeyleri temelinde gruplar arası farklılık tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Tek yönlü ANOVA yapılabilmesi için katılımcıların eğitim düzeyleri üç grup altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflamalar (a) ilköğretim, (b) ortaöğretim ve (c) yükseköğretimdir. Hangi gruplar arasında farkın anlamlı olduğunun değerlendirilmesi amacıyla Dunnett's C kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ve ilişki analizleri için temel değişken olan OSB'den etkilenme düzeyi veri toplama aracı GOBDÖ-2-TV'den elde edilen veriler normallik açısından incelenmiştir. Örneklem büyüklüğünün 50'den büyük olması nedeniyle normallik testi Shapiro-Wilk testi ile analiz edilmiş ve OSB'den etkilenme derecesi açısından grubun normal dağıldığı görülmüştür ($p=.090$, $p>.05$).

3. BULGULAR

Araştırma bulguları üç temel başlık altında raporlaştırılmıştır. Bu başlıklar (a) GOBDÖ-2-TV ve Beck Depresyon Envanteri betimsel analiz sonuçları, (b) GOBDÖ-2-TV'den elde edilen Otistik Bozukluk İndeksi (OBİ) ve GOBDÖ-2-TV alt ölçek puanları ile BDE puanları arasındaki ilişki ve (c) diğer ilişkili değişkenler ile depresyon düzeyi arasındaki ilişkidir.

3.1. GOBDÖ-2-TV'den Elde Edilen Otistik Bozukluk İndeksi (OBİ) ve GOBDÖ-2-TV Alt Ölçek Puanları ile Beck Depresyon Envanteri Puanları Arasındaki İlişki

Tablo 4. GOBDÖ-2-TV'den elde edilen otistik bozukluk indeksi (OBİ) ve GOBDÖ-2-TV alt ölçek puanları ile BDE puanları arasındaki ilişki

	N	BDE R
<i>Stereotipik Davranışlar</i>	205	,09
<i>İletişim</i>	187	,02
<i>Sosyal Etkileşim</i>	205	,07
<i>Otistik Bozukluk İndeksi (OBİ)</i>	205	,07

GOBDÖ-2-TV'den elde edilen Otistik Bozukluk İndeksi (OBİ) ve GOBDÖ-2-TV alt ölçek puanları ile Beck Depresyon Envanteri puanları arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Katsayısı tekniği kullanılarak incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4'de verilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde GOBDÖ-2-TV'den elde edilen Otistik Bozukluk İndeksi (OBİ) ve GOBDÖ-2-TV alt ölçek puanları ile Beck Depresyon Envanteri puanları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

3.2. Diğer İlişkili Değişkenler ile Depresyon Düzeyi Arasındaki İlişki

Katılımcıların depresyon düzeyine etki edebilecek diğer değişkenler de bu çalışmada incelenerek ve iki temel yöntem kullanılmıştır. İlk yöntem, değişkenler ile BDE puanları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu yöntem ile (a) katılımcı yaşı ile BDE'den aldığı puanları ve (b) OSB olan bireyin yaşı ile bu bireyin ebeveyninin BDE aldığı puan arasındaki ilişki analiz edilmiştir. İkinci yöntem, (c) katılımcıların eğitim düzeyleri temelinde üç gruba ayırarak bu gruplar temelinde BDE'den aldıkları puanların ortalamaları arasındaki farkın tek yönlü ANOVA ile analiz edilmesidir.

3.2.1. Katılımcı Yaşı ile BDE Puanı Arasındaki İlişki

Bu çalışmada katılımcı yaşı ile BDE puanları arasındaki ilişkide incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların yaşı ile BDE puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin ($p<.05$) olmadığı bulunmuştur ($p<.05$).

3.2.2. OSB Tanısı Olan Bireyin Yaşı ile Ebeveyninin BDE Puanı Arasındaki İlişki

OSB olan bireylerin yaşlarının ilerlemesinin ebeveynlerin depresyon düzeylerinin nasıl etkilendiğini belirlemek amacıyla OSB olan bireylerin yaşları ile ebeveynlerinin BDE aldıkları puanlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda OSB olan bireyin yaşı ile ebeveyninin BDE'den aldığı puan arasında .16 düzeyinde bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu iki değişken arasındaki ilişki

istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir deyişle OSB olan bireyin yaşının ilerlemesi, OSB olan bireyin ebeveyninin depresyon düzeyinde artışa neden olmaktadır.

3.3.3. Eğitim Düzeyi Temelinde BDE Puanları Ortalamaları Arasındaki Farkın Analizi

Tablo 5. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre BDE puanlarının ortalama ve standart sapma değerleri

Eğitim düzeyi	N	Ortalama	Standart Sapma
İlköğretim	61	14,92	8,6
Ortaöğretim	47	13,72	9,2
Yüksek Öğretim	97	9,93	6,8

Tablo 5'de OSB olan bireylerin ebeveynleri, eğitim düzeyleri temelinde üç grup altında sınıflandırılmıştır. İlk grup ilköğretim grubudur ve bu grup içerisinde okuryazar olmayan, ilköğretim ve ortaokul mezunu olan bireyler dâhil edilmiştir (n=61). İkinci grup ortaöğretim grubudur ve bu grup içerisinde lise mezunu olan ebeveynler dâhil edilmiştir (n=47). Son grup olan üçüncü grup ise yüksek öğretim grubudur. Bu grup içerisinde yüksek okul, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunu olan ebeveynler dâhil edilmiştir. Bu üç grubun BDE'den aldıkları puanların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 6. BDE puanlarının ebeveynlerin eğitim durumuna göre ANOVA sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	1054,396	2	527,198	8,367	,000	Yükseköğretim-İlköğretim,
Gruplar içi	12727,623	202	63,008			Yükseköğretim-Ortaöğretim
Toplam	13782,020	204				

Bu üç grubun BDE'den aldıkları puanların eşit varyansa sahip olup olmadıkları ve puanların aynı evrenden gelip gelmedikleri Levene testi ile test edilmiştir. Levene testi sonuçları incelendiğinde verilerin eşit varyansa sahip olmadıkları ve aynı evrenden gelmedikleri görülmüştür ($F_{2,202}=4.622$, $p<.05$). Bu nedenle gruplar arasındaki farkın hangi gruptan kaynaklandığının değerlendirilmesi post hoc testlerinden Dunnet's C tekniği ile analiz edilmiştir. Tek yönlü ANOVA sonuçları Tablo 6'de verilmiştir. Ebeveynlerin eğitim durumu temelinde BDE puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($F_{2,202}=8.367$, $p<.05$). Diğer bir deyişle ebeveynlerin depresyon düzeyleri eğitim düzeyleri temelinde değişmektedir. Eğitim düzeyleri arasındaki farkın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Dunnet's C analizi sonuçları incelendiğinde yüksek öğretim (ortalama=9.93) grubunun hem ortaöğretimden (ortalama=13.72) hem de ilköğretim (ortalama=14.92) grubundan daha düşük düzeyde depresif belirtiler olduğu görülmüştür. Bu gruplar arasındaki fark .05 düzeyinde anlamlıdır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

OSB olan çocuk ebeveynlerinin depresyon düzeylerini ve bu depresyon düzeyi ile ilişkili değişkenleri belirlemek amacıyla yapılan betimsel ve ilişkili araştırmada istatistiksel analizlerin değerlendirilmesi ile bazı bulgulara ulaşılmıştır.

Tamamlanmış olan çalışmada elde edilen önemli bir bulgu OSB olan çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyleri ile ebeveynlerin depresyon düzeyleri arasında bir ilişkinin bulunmamasıdır. Bu bulgu alanyazınındaki bazı çalışmalar ile uyumlu değildir. Benson ve Karlof(2009) tarafından belirtilen OSB olan çocuk ebeveynlerinin psikolojik sağlıkları açısından en önemli riskin OSB olan semptomların yoğunluğuna olması ile çelişmektedir. Benzer şekilde bu çalışmada OSB olan çocukların GOBDÖ-2-TV'nin

alt ölçeklerinden aldıkları puanlar ile ebeveynlerinin BDE'den aldıkları puanlar arasında bir ilişkinin bulunmamasıdır. Alanyazınında OSB olan çocukların davranış problemleri ile ebeveynlerin depresyon düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulan çalışmalar (Bristol, Gallagher ve Holt, 1993; Cohen ve Tsiouris, 2006; Demir, ve diğ., 2000; Görgü, 2005) ve OSB olan çocukların bilişsel ve uyum davranışları ile ebeveynlerin depresyon düzeyi arasında negatif yönlü ilişki bulan çalışmalar (Cohen ve Tsiouris, 2006) ile uyumlu değildir.

OSB olan çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyleri ile ebeveynlerin depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmamasının olası nedenleri şunlar olabilir. İlk olarak GOBDÖ-2-TV çocukların ebeveynleri tarafından doldurulmuştur ve alanyazın ile uyumsuz olan bu bulgunun nedeni ebeveynlerin hem GOBDÖ-2-TV'yi hem de BDE'ni doldururken yanlış davranışları olabilir. Başka bir ifadeyle OSB olan çocuğun yetersizlikten etkilenme düzeyinin ebeveyn algısı temelinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu algıda meydana gelen ve çocuğun durumu ile uyumsuz çarpıtmaların aynısının BDE maddelerine verilen cevaplara yansımış olabilir. Yani ebeveynler çocuklarında karşılaştıkları OSB semptomlarını ya olduğundan daha az ya da olduğundan daha fazla değerlendiriyor olabilirler. Bu çarpıtma BDE puanlarına olumlu etki yaratmış olabilir. İkinci olarak BDE'ni dolduran ebeveynlerin kendilerine yönelik algıları ya da davranışlarına yönelik farkındalığı düşük düzeyde gerçekleşmiş olabilir. Üçüncü neden olarak da BDE'de yer alan maddelere verilen cevapların sosyal baskı etkisi olabilir. Bu durumla ebeveynlerin Türkiye şartlarında eğitim hizmetlerine erişimi depresyon düzeylerine olumlu ettiği şeklinde açıklanabilir.

Bu araştırmanın bir diğer bulgusu da OSB olan çocukların ebeveynlerinin yaşı ile BDE puanları arasında bir ilişkinin bulunmamasıdır. Bu bulgu alanyazında ki bulgular ile uyumludur (Görgü, 2005). Görgü (2005) gerçekleştirdiği çalışmada OSB olan çocuk annelerinin yaşı ile depresyon düzeyleri arasında bir ilişkinin bulunmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan elde edilen veriler analiz edildiğinde OSB olan bireyin yaşı ile ebeveynlerin BDE'den aldıkları puanlar arasında küçük ama anlamlı pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Bu bulgu alanyazın ile uyumsuzdur. Özel eğitim alanyazının da yapılan çalışmalar OSB olan çocuğun yaşı ile ebeveynlerin depresyon düzeyleri arasında bir ilişkinin olmadığını belirtmektedir (Ergin, Şen, Eryılmaz, Pekuslu ve Kayacı, 2007; Görgü, 2005). Bunun en önemli nedeni yapılan araştırmalar arasında ki zaman farkı olarak açıklanabilir. Alanyazında ki araştırmaların bu çalışmadan yaklaşık yedi yıl önce tamamlanması nedeniyle OSB olan çocuk ebeveynlerinin çocuklarına yönelik algılarında ve toplumsal koşullarda bazı değişiklikler gerçekleşmiş olabilir. Söz konusu bulgu, OSB olan çocuk yaşlarının büyümesi ile birlikte ebeveyn depresyonlarının arttığını göstermektedir. Bu bulgunun nedeni OSB olan çocuğunun yaşının ilerlemesi ile ebeveynlerin karşılaştıkları zorluklarının hem niceliksel hem de niteliksel olarak artması olabilir. Daha ayrıntılı açıklanacak olursa; çocuklarının yaşı büyüdükçe ebeveynlerin gelecek endişesinin artması ve kendilerine bir şey olması durumunda çocuklarıyla kimin ilgileneceği düşüncesi, sınırlı özel eğitim saatleri ya da eğitimin nitelikli olmaması sonucunda çocuklarındaki davranış problemlerinin devam ediyor olması, verilen eğitim hizmetlerinin evde devam edilecek şekilde planlanmaması ve ebeveynlerin yönlendirilmemesi, iletişim ve etkileşimdeki sınırlılıkların OSB olan çocuklarda genellikle devam ediyor olması söylenebilir.

Bu araştırmanın en önemli bulgusu ise ebeveynlerin eğitim düzeyi ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucu elde edilmiştir. Yüksek öğretim düzeyinde eğitim almış ebeveynlerin depresyon düzeyi ortaöğretim ve ilköğretim düzeyinde eğitim almış ebeveynlerin düzeyinden anlamlı olarak farklı ve düşük bulunmuştur. Bu durum alanyazın ile uyumlu bir bulgu olarak değerlendirilmelidir. Çünkü OSB olan çocukların ebeveynlerinin depresyon düzeyleri ile ebeveynlerin yetersizliğe yönelik bilgi eksiklikleri negatif yönlü ilişkili bulunmuştur (Bristol, Gallagher ve Holt, 1993). Ebeveynlerin eğitim düzeylerinin yüksek olması bu ebeveynlerin yetersizlik ile ilgili bilgi ve bilgi kaynaklarına daha etkin bir şekilde ulaşmalarını sağlıyor olabilir. Bunun yanı sıra Görgü (2005) ebeveynlerin eğitim durumu ile depresyon düzeylerinin negatif yönlü bir ilişki içinde olduğunu bulmuştur. Yükseköğretim düzeyinde eğitim almış ebeveynler; doğru kaynaklara ve eğitim hizmetlerine ulaşmada daha kolay/hızlı hareket edebilir, sosyal çevrelerinin vermiş olduğu destekle

sağlıklı ilişkiler kurabilir, çocuklarına verilen özel eğitim hizmetlerini farklı ortamlara aktarabilmekte daha yaratıcı davranabilir, çocuklarını daha kolay kabullenerek gerçekçi hedefler doğrultusunda yaşamlarına devam edebilir, teknoloji kullanımı ve bunu OSB olan çocuklarının günlük yaşamlarına uyarlama konusunda deneyim sahibi olabilirler.

Sonuç olarak araştırma bulguları (a) OSB olan çocukların yetersizlikten etkilenme düzeyleri ve (b) OSB olan çocukların ebeveynlerinin yaşları ile ebeveynlerin depresyon düzeyi ile ilişki olmadığını gösterirken, OSB olan çocukların yaşlarının ebeveynlerin depresyon düzeyi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra (c) eğitim durumları yüksek öğretim düzeyinde olan ebeveynlerin depresyon düzeyi ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde olan ebeveynlerin depresyon düzeyinden daha düşük bulunmuştur. Bu bulguların bir kısmı alanyazın ile uyumlu iken bir kısmı alanyazın bulguları ile uyumsuzdur. Bu durumun olası nedenleri yukarıdaki bölümde tartışılmıştır. Ancak bu araştırma bulguları alanyazında yeni araştırmaların yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

5.ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına yönelik olarak uygulamaya ve ileriki araştırmalara yönelik önerilerde bulunulabilir.

Araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılan araçların güvenilir şekilde doldurulmasını kolaylaştırmak için çeşitli önlemlerin alınması gerekebilir. Elde edilen verilerin hakkında daha kolay yorumlar yapılması sağlanmış olabilir.

Farklı yaşlarda çocuk ebeveynlerinin depresyon düzeyleriyle ilgili verilen toplanmıştır. Toplanan verilerin yıllar sonraki durumunu tespit etmeye çalışıldığı düşünüldüğünde tanı alan OSB olan çocuk ebeveynlerinin tanıdan hemen sonra durumunu belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

Düşük eğitim düzeyinde olan ebeveynlerin depresyon düzeylerini desteklemek amacıyla sağlanacak olan hizmetlerin ailelerin depresyon düzeylerini ne boyutla etkilediğine yönelik araştırma planlanabilir.

Ebeveynlerin eğitim düzeylerinin farklılıklarına göre değerlendirme sonuçları elde edilerek bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu durumu benzer eğitim düzeyinde yer alan aile gruplarıyla yapılması sağlanabilir.

Çocukların otizm düzeyi ile ebeveynlerin depresyon düzeyleri ilişkisine yönelik yapılan araştırma sonuçları elde edilmiştir. Başka çalışmalar yoluyla farklı psikolojik durumların karşılaştırma yoluna gidilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkök, F. (1989). Özürlü bir çocuğa sahip anne babaların kaygı ve endişe düzeyini ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 26–39.
- Altiere, M. J. and Von Kluge, S. (2009a). Searching for acceptance: challenges encountered while raising a child with autism. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 34(2), 142–152.
- AmerikanPsikiyatri Birliği (2013). (<http://www.autismspeaks.org/what-autism/diagnosis/dsm-5-diagnostic-criteria>, 23.12.2013 tarihinde erişildi).
- Ardıç, A. (2013a). Özel gereksinimli çocuk ve aile. Cavkaytar, A. (Ed.).*Özel Eğitimde Aile Eğitimi ve Rehberliği* (ss.19-50). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Ardıç, A. (2013b). *Otistik spektrum bozukluğu tanısı almış çocukların ailelerine yönelik bir psiko-eğitsel grup programının ebeveynlerin bazı psikolojik değişkenleri üzerindeki etkisi*(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Aydoğan, A. ve Darıca, N. (2000). Özürlü çocuğa sahip anne-babaların umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Çocuk Forumu Dergisi* 3(2):25-31.
- Aygen, S. (2011). Otizm tanısı almış çocuk ve ergenlerin annelerinde aleksitimi düzeyinin yordanması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Benson, P. R. and Karlof, K. (2009). Anger, stress proliferation, and depressed mood among parents of children with ASD: A Longitudinal replication. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39, 350–362.
- Benson, P. R. and Kersh J. (2011). Marital quality and psychological adjustment among mothers of children with ASD: Cross-sectional and longitudinal relationships. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41, 1675–1685.
- Berger, E. H. (2008). *Parents as partners in education: Families and schools working together* (7th ed.). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Bıçak, N. (2009). Otizmli çocukların annelerinin yaşadıklarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Blacher, J., Nihira, K. and Meyers, C.E. (1987). Characteristics of home environment of families with mentally retarded children: Comparison across levels of retardation. *American Journal of Mental Deficiency*, 91(4), 313 – 320.
- Bristol, M. M., and Schopler, E. (1983). Stress and coping in families in autistic adolescents (sayfa: 251–276). Schopler, E., & Mesibov, G. B. (Ed.) *Autism in Adolescents and Adults*. New York: Plenum Press.
- Bristol, M. M., Gallagher, J. J. and Holt, K. D. (1993). Maternal depressive symptoms in autism: Response to psychoeducational intervention. *Rehabilitation Psychology*, 38, 3–9.
- Cohen, J., Donnellon, M.A. and Paul, R. (1987). *Handbook of autism and pervasive developmental disorders*. New York: Plenum Press Co.
- Cohen, I. L. and Tsiouris, J. A. (2006). Maternal recurrent mood disorders and high functioning autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36, 1077–1088.
- Çapa, B. (2009). Zihin engelli ve otistik çocuğa sahip ailelerin toplumsal hayata katılmada yaşadıkları güçlüklerin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Darıca, N., Gümüşçü, S. ve Pişkin, Ü. (2005). *Otizm ve otistik çocuklar*. Ankara: Özgür Yayınları.
- Davis, N. O. and Carter, A. S. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of toddlers with autism spectrum disorders: Associations with child characteristics. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1278–1291.
- Demir, T., Mukaddes, N. M., Eralp-Demir, D. ve Bilge, S. (2000). Otistik bozukluğu olan çocukların annelerinde birinci eksende yer alan psikiyatrik bozuklukların araştırılması. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 13(2): 82–86.
- Dereli, F. ve Okur, S. (2008). Engelli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164–168
- Diken, İ. H., Ardiç, A. ve Diken, Ö. (2011). Gilliam otistik bozukluk tanılama ölçeği-2 Türkçe versiyonu (GOBDÖ-2-TV): El kitapçığı. Ankara: Maya Akademi.
- Diken, İ.H. (2013). Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim (7.Baskı). Diken İ.H. (ed.), *Otistik bozukluğu olan öğrenciler* (ss.409-447) içinde. Ankara: Pagem Akademi
- Doğan, M. (2001). İşitme engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çeşitli psikolojik değişkenler açısından değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, D., Şen. N., Eryılmaz. N., Pekuslu, S. ve Kayacı, M. (2007). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeyi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(1), 41–48.
- Görgü, E. (2005). 3–7 yaş arası otistik çocuk sahibi olan annelerin algıladıkları sosyal destek ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gray, D. E. (2003). Gender and coping: The Parents of children with high functioning autism. *Social Science and Medicine*, 56, 631–642.
- Hillman, J. (2006). Supporting and treating families with children on the autistic spectrum: the unique role of the generalist psychologist. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 43 (3), 349–358.
- Köknal, Ö. (2005). *Depresyon ruhsal çöküntü*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

- Kuloğlu-Aksaz, N. (1991). Otistik ve öğretilebilir zihinsel özürlü çocukların anne babalarının kaygı düzeyleri. *Psikoloji Dergisi*,7(25), 14–20.
- Küçükler, S. (1997). *Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürlü çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürlü kardeşlerine yönelik tutumların etkisi*(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Manor-Binyamini, I. (2011). Mothers of children with developmental disorders in the bedouin community in Israel: Family functioning, caregiver burden and coping abilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*,41(5), 610–617.
- Öner, N. (1994). Türkiye’de kullanılan psikolojik testler bir başvuru kaynağı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. Yayın No; 533
- Öksüz, Z. (2008). Otistik ve normal çocuk sahibi anne babaların bazı psikiyatrik ve psikolojik özelliklerinin karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Randall P. E. and Parker, J. (1999). Supporting the families of children with autism. Chichester: John Wiley
- Rodrigue, J. R., Morgan, S. B. and Geffken, G. (1990). Families of autistic children: psychological functioning of mothers. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19 (4), 371–379.
- Siegel, B. (1997). Coping with the diagnosis of autism. F. Volkmar & D. Cohen (Ed.). *Handbook of autism and developmental disorders* (s. 745–766). New York: Wiley.
- Trigonaki, N. (2002). Parents of children with autism and the five basic needs. *International Journal of Reality Therapy*, 21(2), 13–14.
- Üstüner-Top, F. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: niteliksel araştırma. *Çocuk Dergisi*, 9 (1), 34–42.
- Yukay-Yüksel M. ve Bostancı-Eren, S. (2006). Otistik çocuğa sahip ailelerle yapılan grupla psikolojik danışma çalışmasının ailelerin depresyon ve problem çözme becerileri üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 25(1), 197–210.
- Yurdakul, A., Girli, A., Özekes, M., ve Sarısoy, M. (1998). Otistik ve zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin stresle başetme yolları anne-baba farklılıkları. 10. Ulusal Psikoloji Kongresi 1–8.